



ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΤΣΙΟΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1947

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΤΣΩΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Γ.Δ της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008



ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ*

Α'. — ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Χωρίς ελευθερία ή ζωή είναι αναγκαϊότητα, αιώνια σειρά από αδιάφορα συμβάντα· σημασίαν αποκτά άμα τη στοχαστούμε ως άγώνα για να φτάσομε στην ελευθερία· τοῦτο είναι τὸ ἔσχατο νόημά της. Αὐτὴ ἡ ελευθερία ὀρίζει ὄλα τὰ ἄλλα· ὄλα τὰ ἄλλα ὑψώνονται πρὸς αὐτήν.

Ἔτσι προβάλλει τὸ ὕπατο πρόσταγμα πού ἀπευθύνεται στὸν ἄνθρωπο, τὸ πρόσταγμα τῆς ελευθερίας. Σὰν πρόσταγμα καὶ αὐτὸ ἀποτείνεται πρὸς ἐκεῖνο τὸ στοιχεῖο τῆς συνειδήσεως πού ἀποφασίζει καὶ κατευθύνει τὴ θέληση. Νὰ θέλεις τὴν ελευθερία· νὰ θέλεις τὶς ἰδέες. Καὶ αὐτὸ σημαίνει : τὰ πράγματα νὰ συμμορφωθοῦν πρὸς τὶς ἰδέες· καὶ αὐτὸ σημαίνει πάλι : νὰ δημιουργήσεις ἀπὸ τὴν ὕλη τῶν πραγμάτων τὸ ἔργο ἢ τὴν πράξη ἢ τὴ σκέψη πού εἶναι σύμφωνες μετὰ τὴν ἰδέαν, μετὰ κάποια ἰδέα, καὶ ἂν εἶναι βολετό, μετὰ ὄλες τὶς ἰδέες, μετὰ τὴν ἐνότητά τους πού τὴν ὀνομάζομε Λόγο. Ζωὴ κατὰ λόγον, δική σου καὶ τοῦ σύμπαντος, αὐτὸ εἶναι τὸ ὕπατο πρόσταγμα. Καὶ ἐπειδὴ ἐπιβάλλει ἀπόφαση καὶ ἐνέργεια τὸ ὕπατο πρακτικὸ πρόσταγμα· καὶ ἐπειδὴ δὲν ἰσχύει ὑπὸ δρους, ἀλλὰ χωρὶς δρους, παντοῦ καὶ πάντοτε, δὲν εἶναι ὑποθετικὸ ἀλλὰ κατηγορικὸ πρακτικὸ πρόσταγμα.

Ἡ ἀναγνωρίζει κανεὶς ἕνα τέτοιο πρόσταγμα καὶ νοιώθει πῶς ἡ ἀξία αὐτοῦ τοῦ ἴδιου καὶ τοῦ κόσμου ἐξαρτιέται ἀπὸ αὐτό, ἢ τότε δὲν ὑπάρχει τίποτα πού νὰ ἔχει σημασία καὶ πού νὰ ὀφείλει κανεὶς νὰ δημιουργήσει στὸν κόσμον. Ποτέ δὲ θὰ μπορέσεις νὰ ἀποδείξεις πῶς πρέπει νὰ κάνεις ὅ,τι εἶναι εὐχάριστο ἢ ὅ,τι ἀνταποκρίνεται στὶς φυσικὰς ἀνάγκες ἢ ροπὰς σου. Γιατί τὸ εὐχάριστο ; γιατί ἡ συντήρησις τῆς ζωῆς ; πού θὰ προχωρήσεις πέρα ἀπὸ τὴν ἐρώτησις αὐτήν, ἂν δὲν πᾶς στὴν ἀρχὴ τῆς ελευθερίας ; Καὶ πῶς νὰ μὴν προχωρήσεις ἕως σ' αὐτήν, ἂν θές νὰ πᾶς ὡς τὴν ἄκρη τοῦ προβλήματος, ὡς τὸ βάθος τῆς ἀνθρώπινης ἀγωνίας ;

* *

Χάρη στὴ δύναμή του λοιπὸν νὰ σχημα-

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενον τεῦχος.

τίζει ἀφηρημένες ἐννοιες πού μπορεῖ νὰ ἔχουν καθολικὸ κύρος, ἕνα κύρος πού δὲν ὑπάρχει ἐν σχέσει πρὸς ὀρισμένα αἷτια, πρὸς ὀρισμένα πραγματικὰ γεγονότα καὶ γι' αὐτὸ δὲν εἶναι σχετικὸ ἀλλὰ ἀπόλυτο, χάρη στὴ δύναμή του αὐτὴ, πού εἶναι ἡ ἴδια μετὰ τὴ δύναμη νὰ συλλαμβάνει ἀπόλυτους σκοποὺς, ἰδέες, ὁ κάθε ἄνθρωπος, ἀνάλογα μετὰ τὴν ἀκρίβεια καὶ μετὰ τὸ βάθος τῆς σύλληψης του αὐτῆς, μπορεῖ νὰ πλησιάζει πρὸς τὴν ελευθερία.

Ἡ ελευθερία ὁμως δὲν ὀρίζεται μόνο ἀρνητικὰ, σὰν ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὴ σχετικότητα, ἀλλὰ καὶ θετικὰ, μετὰ τὸ ἴδιο τῆς τὸ περιεχόμενο. Ὄταν αἷτια τοῦ χρονικοῦ, τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου δὲν προσδιορίζουν τὴ συνειδήσιον στὴ θεωρία ἢ στὴν πράξη, τότε τὴν προσδιορίζουν ὑπερχρονικὰ καὶ ὑπεραισθητὰ κίνητρα, αἷτια ὄχι σχετικὰ, ἀλλὰ ἀπόλυτα, οἱ ἰδέες. Ἡ ἐλεύθερη συνειδήσιον προσδιορίζεται ἀπὸ ἰδέες. Τὸ σύστημα τῶν ἰδεῶν ὀνομάζεται λόγος. Ὁ ἄνθρωπος στὴ θεωρία καὶ τὴν πράξη του προσδιορίζεται ἢ ἀπὸ αἷτια σχετικὰ ἢ ἀπὸ ἰδέες, δηλαδὴ ἀπὸ τὸν λόγον. Ὅποιος θεωρεῖ ἢ πράττει κατ' ἰδέαν ἢ κατὰ λόγον εἶναι ἐλεύθερος.

Ἡ ελευθερία στὴ θετικὴ τῆς ἔκφρασις εἶναι λόγος. Ὁ λόγος στὴν ἀρνητικὴ τῆς ἔκφρασις εἶναι ελευθερία. Πράττω ἐλεύθερα καὶ πράττω κατὰ λόγον εἶναι συνώνυμα. Ὁ δρόμος πού μᾶς πλησιάζει πρὸς τὴν ελευθερία, μᾶς πλησιάζει καὶ πρὸς τὸν λόγον. Καὶ εἴπαμε κίόλας ὅτι ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ πλησιάζει πρὸς τὴν ελευθερία, ἄρα καὶ πρὸς τὸν λόγον. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνο δυνατότητα αὐτὸς ὁ δρόμος, εἶναι καὶ ἠθικὴ ἀναγκαϊότητα. Ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι αὐτός : νὰ θεωρεῖ καὶ νὰ πράττει ἐλεύθερα, κατὰ λόγον. Ὅ,τι ἀξιο δημιουργήθηκε ὡς σήμερα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀπὸ τὴν συνεργασία τοῦ ἀνθρώπου, εἴτε μετὰ τὴν θεωρίαν στὴν ἐπιστήμη, στὴν τέχνη καὶ στὴ θρησκείαν, εἴτε μετὰ τὴν πράξιν στὴν κοινωνικὴ, στὴν πολιτικὴ καὶ στὴν προσωπικὴ ζωὴ, δὲν εἶναι παρὰ οἱ ἀπειρες μορφές, κατὰ τὶς ὁποῖες μέσα στοὺς αἰῶνες ἐκφράστηκε ἡ ελευθερία καὶ ὁ λόγος. Ὁ πολιτισμὸς μετὰ μιὰ λέξιν εἶναι ελευθερία, εἶναι λόγος. Λύτρωσις ἀπὸ τὴν ὕλη, ἀπὸ τὶς αἰσθησεις, συμβολι-

σμός της ιδέας, σύλληψη της ιδέας, άκαριαίος ταυτισμός με την ιδέα, αυτά κατορθώνουν ή φιλοσοφία, ή έπιστήμη, ή τέχνη, ή θρησκεία, ή ήθικη και ή πολιτική πράξη, αυτά σημαίνουν στην ουσία πολιτισμό. Όχι περισσότερη εύτυχία, αλλά περισσότερη έλευθερία, περισσότερο λόγο.

Ο λόγος λοιπόν, ως ενότητα των ιδεών, των άπόλυτων τούτων σκοπών όχι, μόνο μπορεί να προσδιορίζει τον άνθρωπο, αλλά και πρέπει να τό κατορθώνει, αν πιστεύουμε πως πραγματοποίηση του πολιτισμού, τό πλάταιμά του σε χώρο και σε χρόνο, σε έκταση και σε ένταση, είναι ο σκοπός της ζωής. Τό να προσδιοριζόμαστε από τό λόγο είναι μία ήθικη αναγκαιότητα. Αύτός είναι ο άνώτατος πρακτικός νόμος, αυτή είναι ή πρακτική ιδέα: πάντα να είναι ή πράξη σου έλεύθερη και κατάλογον. Έλεύθερη είναι όταν δεν ακολουθεί, δε μιμείται, αλλά δημιουργεί. Δημιουργική όμως δεν είναι ή αυθαίρετη πράξη, αλλά εκείνη που γίνεται κατά λόγον, εκείνη που δημιουργεί κατά λόγον και ή δημιουργία κατά λόγον πάλιν είναι από έργα, από πράξεις πολιτισμού, πραγματοποίηση των ιδεών που είναι οι διάφορες ψεις του λόγου στον χρονικό κόσμο: πραγματοποίηση πολιτισμού.

Πρός κάθε όν που μπορεί να είναι έλεύθερο και να πράττει κατά λόγον, που κατά κάποιο μέτρο μπορεί να όδηγηθεί στην έλευθερία από τό λόγο και να πλησιάσει προς αυτόν, μία λοιπόν προβάλλεται καθολική έπιταγή καθολικού κύρους: να είναι δημιουργός πολιτισμού. Τό μόνο όν που μπορεί να είναι δημιουργός πολιτισμού είναι ο άνθρωπος. Αυτό είναι ή *άνθρωπιά* του: αυτή που τον χωρίζει, οά μία άβυσσο, από όλόκληρη την άλλη φύση. Να είσαι άνθρωπος τό ίδιο σημαίνει με τό να δείχνεις με κάθε λόγο ή έργο της ζωής σου ότι δημιουργείς τό άξιο, γιατί κάθε άξιο είναι πολιτισμός. Ο άνθρωπος που από την άπλη φυσική ζωή κατορθώνει να δημιουργήσει τη δυνατότητα της έλευθερίας—γιατί και αυτή οια—οια από κάποιο βαθμό και πέρα δημιουργείται—και μ' αυτήν μαζί να πλησιάσει με τά έργα και τό λόγο του τις ιδέες, αυτός που έτσι ανεβαίνει, προς την ανθρωπιά, ο έλεύθερος και έλλογος δημιουργός, αυτός λέγεται και *προσωπικότητα*. Τό άνώτατο πρακτικό πρόσταγμα είναι τέτοιο λοιπόν στην ακόμα άπλούστερή του διατύπωση: να είσαι πρόσωπο.

* *

Δέν είπα όλα τά προηγούμενα με την πρόθεση να έξηγήσω ή και να θεμελιώσω την αρχή της έλευθερίας ή του λόγου. Τά είπα για να δείξω, έντελώς σχηματικά, από ποιά βάση ξεκινώ και ταυτόχρονα για να απαλλάξω την αρχή της έλευθερίας από τις άφέλειες του έντεταρμινισμού και πολλών

άλλων άφιλοσόφητων φιλοσοφημάτων, που χάρις στην άσυνείδηση των πάντων, παίρνουν και δίνουν στον τόπο μας. Τά είπα ακόμα γιατί άποτελούν τη *μοναδική* προϋπόθεση των όσων θα αναπτύξω παρά κάτω. "Ας τά δεχθούν, όσοι με διαβάζουν, σαν μία δογματικά δοσμένη ύπόθεση και δε προσέξουν μονάχα αν, όταν μία φορά τεθεί αυτή ή ύπόθεση ως βάση, αναγκαστικά ακολουθούν όσα πιδό κάτω θα ύποστηρίξω, ένώ, αν δεν τεθεί αυτή ή ύπόθεση, τά όσα λέγονται πιδό κάτω με κανένα άλλο τρόπο δε μπορεί να στηριχθούν, κατά μίαν άπόλυτη λογική αναγκαιότητα. Αυτό θα μου έφτανε.

Τό κατηγορικό πρόσταγμα της έλευθερίας άπευθύνεται σε κάθε ύποκείμενο που μπορεί να τό πραγματοποιήσει: στον άνθρωπο που έχει από τη φύση του τη δυνατότητα της άφαιρέσης, της σύλληψης ιδεών, του λόγου και και κατ' ακολουθίαν της έλευθερίας. Ο άνθρωπος όμως ζει μέσα στο χρόνο, μαζι με άλλους ανθρώπους: προορισμός του είναι έτσι, εκεί που βρέθηκε από τη φύση, να πραγματοποιήσει έλευθερία, με άλλες λέξεις, να δημιουργήσει έργα πολιτισμού σύμφωνα με τον ύπατο νόμο της ζωής του.

Στό χρόνο όμως τον πολιτισμό τουτον δεν τον δημιουργεί τό ένα πρόσωπο, αλλά ή σειρά από τά πρόσωπα που ή επάλληλα ή παράλληλα ζουν τη δημιουργική τους ζωή και βρίσκονται γι' αυτό σε μίαν αναπόσπαστη άλληλεξάρτηση άναμεταξύ τους. Άνάμεσα στα πρόσωπα που όλα τείνουν στη δημιουργία των ίδιων ιδεών, του ίδιου λόγου, είναι φυσικά άνάγκη να υπάρχουν τέτοιες σχέσεις ώστε να έξυπηρετείται ο άπόλυτος και κοινός τους σκοπός. Καθόσον οι άνθρωποι πορεύονται μέσα στο χρόνο να έκπληρώσουν τούτη τους την άποστολή, ή πορεία τους μέσα στο χρόνο γίνεται ιστορία και, καθόσον στην πορεία αυτή συνυπάρχουν με όσους άλλους κατέχουν τη δυνατότητα της έλευθερίας, γίνονται κοινότητα ζωής και σκοπού, δηλαδή κοινωμία. Τά πρόσωπα πρέπει να ύποταχθούν σ' αυτή την πραγματικότητα της συνύπαρξης και της κοινής πορείας και ο καθένας θα πρέπει να συμπεριφέρεται προς τον άλλο με τη συνείδηση ότι είναι πρόσωπο, δηλαδή δημιουργός πολιτισμού. Γιατί και ή ιστορία και ή κοινωμία πρέπει να ύπηρετήσουν τον ύπατο σκοπό του ανθρώπου: πρέπει να συγκροτηθούν και να κινηθούν σύμφωνα μ' αυτόν. "Όπως κάθε έργο ανθρώπινο, έτσι και ή συμβίωση, δηλαδή ή συνεργασία των ανθρώπων, σαν έργο ανθρώπινο και αυτή, θα πρέπει να διέπεται από τον ύπατο τουτο σκοπό. Και ρωτάμε, ποιά είναι τούτη ή ειδική μορφή που παίρνει τό πρακτικό πρόσταγμα έν σχέσει με την ιστορική και κοινωμική ζωή; Πώς, με άλλα λόγια, θα πραγματοποιηθεί έλευθερία και λόγος στις πράξεις των ανθρώπων, καθόσον με αυτές ο ένας

άνθρωπος έρχεται σε έπαφή, σε σύνδεσμο με τους άλλους; Μόνο αν σε κάθε πράξη ο ένας σέβεται την έλευθερία στο πρόσωπο του άλλου, αν τον σέβεται, ως ένα υποκείμενο, που σαν και αυτόν προορισμόν έχει να ανεβαίνει προς την έλευθερία και του αναγνωρίζει το χώρο που χρειάζεται για να πραγματοποιήσει όσες έλευθερες πράξεις μπορεί. Το χώρο τούτο δεν μπορώ να τον καταπατήσω άπλως για να πραγματοποιήσω εγώ τον εαυτό μου, γιατί με μόνο το ότι καταστρέφω τη δυνατότητα έλευθερης ενέργειας του άλλου ανθρώπου, κάνω κιόλας κάτι ανάξιο, κάτι αντίθετο προς τον καθολικό σκοπό της ζωής.

Στόν καθένα ανήκει εκείνος ο χώρος έλευθερης ενέργειας που μπορεί αξια να τον πληρώσει. Μια καταπάτηση αυτού του χώρου μόνο κακό μπορεί να είναι. Εκείνο που έτσι αποκλείεται από αυτές τις σκέψεις είναι να αντικρύζει κανείς τον άλλον άνθρωπο σαν μιαν άπλην ύλη που δεν έχει τη δυνατότητα της έλευθερίας. Κάθε άνθρωπος έχει σκοπό, προορισμό δικό του: να πραγματοποιήσει τη δυνατότητά του· δεν μπορεί λοιπόν να τον μεταχειριστούμε όπως όλη την άλλη φύση, οά μέσο των δικών μας σκοπών. Υπάρχει για τον εαυτό του και όχι για μας. Γιατί μονάχα άμα ο καθένας, υπάρχοντας για τον εαυτό του, πραγματοποιεί τις δυνατότητες της έλευθερίας του, μονάχα τότε εκπληρώνεται ο ύπατος σκοπός του πραχτικού προστάγματος, ή βαθμιαία πλήρωση της ζωής ολάκερης από λόγο και έλευθερία.

Άμα ο κάθε άνθρωπος συμπεριφέρεται προς τους άλλους έτσι που να σέβεται κάθε χώρο έλευθερης ενέργειας, αναγνωρίζοντας πως όλα τα έλλογα όντα έχουν τη δυνατότητα τούτης της έλευθερης ενέργειας, τότε και στις κοινωνικές του σχέσεις συμμορφώνεται προς το πραχτικό πρόσταγμα. Το σεβασμό της προσωπικότητας του κάθε ανθρώπου, αυτό όρίζει το πραχτικό πρόσταγμα έν σχέσει με την κοινωνική και την ιστορική ζωή. Και αυτός είναι ο ήθικός νόμος. Στην κορυφή λοιπόν της ιστορικής και κοινωνικής ζωής, στέκει αυτός ο ήθικός νόμος, ο άμοιβαίος σεβασμός των προσωπικοτήτων, και με αυτό τον τρόπο ο άπόλυτος σεβασμός της τάξης που κάνει δυνατή την ταυτόχρονη και στον ίδιο χώρο ζωής συνύπαρξη πολλών, όλων μάλιστα των προσώπων.

Άπό το κορυφαίο λοιπόν πραχτικό πρόσταγμα, μόλις μπει στην περιοχή της ιστορίας, της κίνησης της ανθρώπινης ζωής μέσα στο χρόνο, ακολουθεί με άπόλυτη αναγκαιότητα το ήθικό πρόσταγμα. Άπό τον πραχτικό νόμο βγαίνει ο ήθικός νόμος. Άπό την άπόλυτη αρχή της έλευθερίας βγαίνει το αίτημα της κοινωνικής έλευθερίας. Ο λόγος πρέπει να κυβερνά και αυτή καθ' εαυτή τη συνύπαρξη των ανθρώπων, και ο λόγος αυτός επιτάσσει αυτόνοτητα τον άμοι-

βαίο σεβασμό της προσωπικότητας του καθενός.

Ο πραχτικός νόμος είναι κατ' ακολουθίαν εύρύτερος από τον ήθικό. Ο πρώτος, έχει να οργανώσει γενικά τη ζωή ώστε να γίνει δημιουργός πολιτισμού. Έχει να δαμάσει την ύλη ολόκληρη, τον άνθρωπο σε κάθε του στιγμή, για να τον ύψώσει από το πιο πρόσφορο μονοπάτι προς το λόγο. Έχει να λυτρώσει τον άνθρωπο από το βάρος της ύλης και να τον στρέψει προς την ιδέα. Το τελευταίο τούτο έργο, έργο διαφώτισης και πειθούς, είναι το άπαραίτητο μέσο, το δργανο που έτοιμάζει τους δημιουργούς του πολιτισμού· είναι γι' αυτό το ύψηλότερο ιστορικό έργο, ή παιδεία του ανθρώπου. Ποιός άλλος από τον ίδιο τον άνθρωπο θα τελέσει και το έργο αυτό; Ο άνθρωπος, ο κιόλας λυτρωμένος, θα παιδέψει τον αλύτρωτο, θα τον τραβήξει προς τα άπάνω, θα του έμπιστευθεί το φώς που κατέχει. Και καθώς ρέει ο χρόνος, όπου του δόθηκε να λυτρωθεί, στο νεώτερο που ακολουθεί και που ξεπροβάλλει ολότελα άκατέργαστος από την άπλη φύση, θα γίνει οδηγός και δάσκαλος. Έτσι από χέρι σε χέρι μεταλαμπαδεύεται το φώς και ό,τι μιά φορά κερδήθηκε δε χάνεται με το θάνατο, αλλά συνεχίζει τη ζωή του από γενιά σε γενιά, από δάσκαλο σε μαθητή μεσ' στους αιώνες· και όχι μόνο συνεχίζει τη ζωή του αλλά και αυξάνει από του κάθε νέου φορέα την πηγαία δημιουργικότητα, όσο και όπου τυχαίνει να βρεθεί. Οι λυτρωμένοι έτσι πρέπει να οδηγούν τους αλύτρωτους και όταν, παιδιά μόλις, ξεπροβάλλουν μέσα από τη φύση και όταν μεγάλοι μένουν ακόμα δούλοι σ' αυτήν. Το έργο τούτο της παιδείας όμως, αν μόνο ασύνδετα και χωριστά συντελείται, δε μπορεί να εύδοκιμήσει, όσο θα εύδοκιμήσει αν οργανωθεί συντροφικά και σε κάθε κύκλο ανθρώπων συγκροτηθούν σε ένότητα εκείνοι που είναι ώριμοι να οδηγήσουν και έτσι συγκροτημένοι να άσκησουν την παιδευτική τους ήγεσία.

* *

Βρισκόμαστε στον κόσμο του χρόνου, όπου υπάρχει ή δυνατότητα της έλευθερίας και ή δυνατότητα του λόγου, όπου όμως ποτέ δεν άπαντούμε μιαν ύπαρξη με άπόλυτη την έλευθερία και με ολοκληρωμένο το λόγο. Καθένας «μετέχει» κατά κάποιο μέτρο της έλευθερίας και του λόγου. Και το μέτρο τούτο της μέθεξης είναι διαφορετικό σε κάθε έγκόσμια ύπαρξη. Σχηματίζεται έτσι μιά ιεραρχία ύπαρξεων, ανάλογα με τη μεγαλύτερη ή μικρότερη μέθεξή τους στην έλευθερία και στο λόγο.

Άλλά εκείνος που μετέχει περισσότερο στην έλευθερία και στο λόγο είναι ο πιο παιδευμένος και αυτός είναι και ο άξιότερος. Σχηματίζεται λοιπόν μιά καθαρά πνευ-

ματική αξιολογική ιεραρχία ανάμεσα στους ανθρώπους. Και από αυτή την αιτία, άμα τον πραχτικό λόγο τον συνδέσουμε με τη ζωή, προκύπτει, σαν λογικά αναγκαία έπιταγή, ή ήγεσία των αξιώτερων και των παιδευμένων άπάνω στους άπαιδευτους και τους αναξιώτερους.

Τούτη ή έπιταγή της ήγεσίας προκύπτει όμως πρό παντός από την ανάγκη να κατοχυρωθεί ό έλευθερος χώρος ενέργειας του κάθε ανθρώπου. Ο ήθικός νόμος, με μόνη την όρθότητά του, με μόνη την παρουσία του δέν άρκει να συγκρατήσει στα πρεπούμενα όρια τον άτελη καιρικό άνθρωπο, που δέν κυριαρχείται παρά πολύ σχετικά από τό λόγο, γιατί είναι μια προϊούσα πραγματοποίηση και όχι μια όλότελα πραγματοποιημένη έλευθερία. Την τήρηση του ήθικού νόμου έξωτέρικά, όχι μέσα στις συνειδήσεις, αλλά έξω απ' αυτές, στις ενέργειες όπου ή μια άγγίζει την άλλη, πρέπει να την ανάλαβει και πάλι ή ήγετική δύναμη των αξιώτερων. Έτσι ή κοινωνία των ανθρώπων παίρνει αναγκαστικά τή μορφή μιας όλότητας ανθρώπων, που καθώς κινούνται προς τους ίδιους σκοπούς και κατά τον ίδιο βασικό κανόνα, υπόκεινται και σε μιάν ένιαία ήγετική άρχή, που προορισμόν έχει να τους οδηγεί από τον προσφορώτερο δρόμο προς αυτόν τό σκοπό, τον άπόλυτα ταγμένο από τή φύση του ανθρώπου.

Έτσι, εκεί που ή κοινωνία του ανθρώπου είναι αξιολογικά άνιση, εκεί που ή θεραπεία της έλευθερίας και του λόγου συντρέχει συχνά κατά ένα έλάχιστο μέτρο, όποτε με την καταπάτηση των προσταγμάτων του θά ματαιώνονταν ό σκοπός της Ιστορίας και του ανθρώπου, εκεί ή ζωή βρίσκει μέσα της τή δύναμη να καθυποτάξει τή ύλη και τις παρορμήσεις της και διά μέσου του «δόλου του λόγου», του δόλου της ήγεσίας, να οδηγήσει τον άνθρωπο στους μόνιμους σκοπούς της. Όταν λείπει ή ροπή προς τό λόγο και προς τήν έλευθερία, όταν λείπει ό σεβασμός της προσωπικότητας και δέ μπορεί να στερεωθεί σ' αυτήν άπάνω ή κοινωνική τάξη, τότε προβάλλεται σαν ύ-

(Τέλος του Α' μέρους)

ποκατάστατο μια όδηγούσα δύναμη. Η συνειδητή Ιστορική σκέψη έπιβάλλει στο άλογο μέρος της Ιστορικής ζωής τήν τάξη και σε όλους έπιβάλλει έτσι, κατά τό μέτρο του δυνατού, τήν πορεία στο δρόμο της έλευθερίας και του λόγου.

Η όδηγούσα τούτη δύναμη φορείς έχει ανθρώπινες ύπάρξεις που, μέσα σ' ένα πληθος άφώτιστων, έχουν τή συνείδηση του λόγου και της έλευθερίας. Κρατούν τους σκοπούς της ζωής και βρίσκουν τά ποικίλα μέσα, που σε κάθε συγκεκριμένη περίσταση είναι αναγκαία για τήν έντελέστερη πραγματοποίησή τους. Πρό παντός ανατρέφει στην έλευθερία και μορφώνει στο λόγο τους ανθρώπους που βρίσκονται σε φυσική άκόμα κατάσταση, και τά παιδιά και τους χρειάζεται μεγάλους, αλλά όταν είναι ανάγκη και τους βιάζει να σταθούν εκεί που τό ζητάει ό σκοπός της ζωής. Η όδηγούσα αυτή δύναμη θα μπορούσε να είναι μοιρασμένη σε σκόρπιους και άσχετους ανθρώπους, αλλά για να έκπληρώσει τον προορισμό της χρειάζεται μεγαλειότερη ύλική δύναμη, διάρκεια και σταθερότητα. Για να είναι τό πρόσφορο μέσο του σκοπού της παίρνει τον τύπο μιας συγκεντρωμένης, μόνιμης κεντρικής έξουσίας που τήν όνομάζομε πολιτική και που αξιώνει από τά άτομα συμμόρφωση στις έπιταγές της.

Από τό πραχτικό πρόσταγμα είπαμε πριν ότι προκύπτει σαν είδική μορφή ό ήθικός νόμος και τώρα βλέπομε ότι από τά δύο τούτα, σαν είδικώτερη και των δυό μορφή, προκύπτει ό πολιτικός νόμος, τό δίκαιο.

Όπου έλευθερία και λόγος προχωρήσουν στη χρονική ροή του πραγματικού κόσμου, κατ' άπόλυτην αναγκαιότητα ακολουθούν αυτές οι τρεις άπόλυτες έπιταγές, οι τρεις αυτές ιδέες του πραχτικού λόγου, ή ιδέα της δημιουργικής πράξης, ιδέα της ήθικής πράξης, ή ιδέα της πολιτικής πράξης.

Η κοινωνία παίρνει τή μορφή μιας ώργανωμένης ένότητας ανθρώπων που ενεργεί όδηγημένη από μιάν ένιαία πραγματική ήγεσία. Η κοινωνία παίρνει τή μορφή της πολιτείας.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΤΣΟΣ

